

KATARZYNA PĘKACKA-FALKOWSKA*
BARTŁOMIEJ SIEK**

Gdańska ordynacja dla fizyków miejskich z 1661 r.

The Danzig medical constitution for city physicians issued in 1661

Streszczenie: Lekarze miejscy, zwani fizykami, pełnili w Europie nowożytnej wiele funkcji różniących się w zależności od kraju i regionu. W dziejach medycyny gdańskiej ich rola nie jest jeszcze dokładnie opisana, ze względu na zniszczenia wojenne, które uszczupliły bazę

* Katedra i Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych, Uniwersytet Medyczny im. K. Marcinkowskiego w Poznaniu, ul. Przybyszewskiego 37a, 60-356 Poznań, pekacka-falkowska@ump.edu.pl, ORCID: 0000-0003-2068-7957; kwerendę w Archiwum Państwowym w Gdańsku i Polskiej Akademii Nauk Bibliotece Gdańskiej przeprowadzono w ramach projektu nr 2019/03/X/HS3/00104 finansowanego przez NCN.

** Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych, Gdański Uniwersytet Medyczny, ul. Tuwima 15, 80-210 Gdańsk, bartlomiej.siek@gumed.edu.pl, ORCID: 0000-0003-4950-4771.

źródłową. Artykuł prezentuje zakres praw i obowiązków fizyków gdańskich w XVII w. w świetle nieznanego wcześniejszym badaczom źródła – ordynacji miejskiej z 1661 r.

Abstract: City physicians, called *physici*, performed numerous duties in Early Modern Europe, different from country to country and region to region. Research possibilities regarding their role in the history of Danzig/Gdańsk medicine are limited because of the loss of archives during the World War II. The article presents the rights and obligations of Gdańsk *physici* in the 17th century based on a source hitherto unknown to researchers – the city medical constitution of 1661.

Słowa kluczowe: XVII w., Prusy Królewskie, ordynacje medyczne, medycyna miejska, policja medyczna (*Medizinische Polizey*)

Keywords: the 17th century, Royal Prussia, medical constitutions, civic medicine, medical police (*Medizinische Polizey*)

W 39. tomie XVIII-wiecznego *Leksykonu Zedlera* pokrótce zdefiniowano, kim jest fizyk miejski:

Mianem fizyka miejskiego zwie się w miastach oraz dobrze zarządzanych republikach takiego medyka, który obok swojej zwyczajowej praktyki otrzymuje od władzy zwierzchniej specjalne zatrudnienie wraz z wynagrodzeniem określonej wysokości, [w rezultacie zaś musi] być obecny przy wszystkich wydarzających się niebezpiecznych przypadkach, zarazach, zranieniach, morderstwach i temu podobnych, odwiedza[ć] chorych, ordyn[ować im] lekarstwa, dokon[ywać] oględzin zranionych i umarłych, także uczestniczy[ć] w sekcjach i autopsjach, musi [wreszcie] obok przedstawicieli sądu, ławników i chirurgów wydawać swe pisemne orzeczenia dotyczące [charakteru] ran [a mianowicie tego], czy są one niebezpieczne albo śmiertelne (tłum. K. P.-F.)¹.

W tomie 27. wspomnianego leksykonu omówiono z kolei obowiązki medyków jako takich, które zgodnie z podziałem dokonany przez

¹ *Stadt-Physicus*, w: *Zedlers großes vollständiges Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Künste* (dalej jako *Zedler*), Bd. 39, kol. 818; *Physicus*, w: *Zedler*, Bd. 27, kol. 2238–2239, <https://www.zedler-lexikon.de/> (dostęp: 1.04.2020).

Johannesa Bohna (1640–1718) pogrupowano jako *officium medico-clinicum* oraz *officium medico-forense*². Pierwsza grupa obowiązków obejmowała szeroko rozumianą działalność leczniczą, druga – rozmaite zobowiązania (przede wszystkim medyczno-sądowe)³ wyznaczone przez zatrudniające lekarza władze zwierzchnie. Pierwszy typ zobowiązań dotyczył wszystkich doktorów (filozofii i) medycyny działających w danym mieście, drugi – tylko tych, którzy piastowali wybieralny i zaprzysięgany urząd fizyka. Przy tym, co istotne, zakres zobowiązań fizyków miejskich na obszarach niemieckojęzycznych był zróżnicowany i zależał od wymogów władz danego ośrodka municypalnego⁴.

² J. Bohn, *De officio medici duplici, clinico nimirum et forensis*, Lipsiae 1704.

³ Wynikały one już z zapisów *Reformatio Sigismundi*. O obowiązkach fizyków miejskich w zakresie czynności sądowo-lekarskich w krajach niemieckojęzycznych zob. np. E. Fischer-Homberger, *Medizin vor Gericht: Gerichtsmedizin von der Renaissance bis zur Aufklärung*, Wien 1983.

⁴ *Pflichten der Ärzte*, w: Zedler, Bd. 27, kol. 1598–1620. Trzeba pamiętać, że w miastach Rzeszy fizycy miejscy byli zatrudniani od końca XIV w., samo określenie fizyk miejski (*Stadtarzt, medicum physicum, medicum ordinarium* itd.) zostało natomiast użyte po raz pierwszy w druku w latach 30. XVI w. Wprowadził je w *Reformation der Apotecken welche inhaltet vil güter stück die eynem yeglichen fast nützlich sein so seiner gesuntheit gern acht haben will als nemlich von kreütteren wurtzlen [...] wie man solche ding [...] brauchen soll* (1534) Otto Brunfels (zob. więcej w: H. Murphy, *A new order of medicine: the rise of physicians in reformation Nuremberg*, Pittsburgh 2019, passim). Więcej o urzędzie fizyka miejskiego na obszarach niemieckojęzycznych, w tym o pojawiających się od XVIII w. różnicach między lekarzami miejskimi a *physici*, zob. także: M. Stürzbecher, *The physici in German-speaking countries from the Middle Ages to the Enlightenment*, w: *The town and state physician in Europe from the Middle Ages to the Enlightenment*, ed. A. W. Russell, Wolfenbüttel 1981, s. 123–130; R. Schilling, S. Schlegelmilch, S. Splinter, *Stadtarzt oder Arzt in der Stadt? Drei Ärzte der Frühen Neuzeit und ihr Verständnis des städtischen Amtes*, „Medizinhistorisches Journal” 2011, Bd. 46, s. 99–133; F. Dross, *De officiis: doctors' oaths and appointments in Early Modern Nuremberg*, w: *Civic medicine. Civic medicine book. Physician, polity, and pen in Early Modern Europe*, eds. J. A. Mendelsohn, A. Kinzelbach, R. Schilling, London 2019, s. 110–132, DOI: 10.4324/9781315554693; S. Schlegelmilch, *Promoting a good physician letters of application to German civic authorities, 1500–1700*, w: ibidem, s. 88–109; A. Kinzelbach, *Negotiating on paper. Councilors, medical officers, and patients in an Early Modern City*, w: ibidem, s. 161–180; P. Simson, *Geschichte der Stadt Danzig bis 1626*, Bd. 2: 1517–1626, Nachdruck der Ausgabe Danzig 1918–1924, Aalen 1967, s. 181.

Zgodnie z ustaleniami Paula Simsona⁵, Friedricha Schwarza⁶ i Stanisława Sokoła⁷ w Gdańsku fizycy miejscy byli zatrudniani przez tamtejszy magistrat, począwszy od XVI w. – analogicznie jak w Toruniu oraz innych wielkich miastach Prus Królewskich⁸. Także zachowane w Archiwum Państwowym w Gdańsku i Polskiej Akademii Nauk Biblioteczne Gdańskiej rękopiśmienne spisy oraz inne materiały bio-bibliograficzne wskazują na ten moment historyczny jako wprowadzenie w Gdańsku obieralnego urzędu *Stadtarzt/Stadtphysicus/physicus ordinarius*⁹. Pierwszym uchwytnym

⁵ Ibidem.

⁶ F. Schwarz, *Verzeichniss der Danziger Ärzte. Teil 1: 16 Jh.*, „Danziger familiengeschichtliche Beiträge” 1939, Bd. 4, s. 27–36; idem, *Danziger Ärzte im 16.–18. Jahrhundert. Teil 2: 1600–1651*, „Danziger familiengeschichtliche Beiträge” 1940, Bd. 5, s. 21–32; idem, *Teil 3: 1651–1699*, „Danziger familiengeschichtliche Beiträge” 1941, Bd. 6, s. 13–22.

⁷ S. Sokół, *Medycyna w Gdańsku w dobie odrodzenia*, Wrocław–Warszawa 1960, s. 211.

⁸ Przykładowo, pierwszym fizykiem miejskim w Toruniu był najprawdopodobniej Johann von Bell, zatrudniony na tym stanowisku 25 stycznia 1502 r. Jego roczne salarium obejmowało darmowe mieszkanie i 60 marek. Bell nie mógł opuszczać miasta bez wiedzy burmistrzów. Mieszkańców miał leczyć bezpłatnie, pobierając wynagrodzenie wyłącznie od obcych; miał także prowadzić regularne kontrole aptek. Tego samego dnia ustalono także, że w Toruniu mogą praktykować wyłącznie medycy ze stopniem doktora; zob. J. H. Zerneck, *Thornische Chronica in welcher die Geschichte dieser Stadt von 1231 bis 1726 aus bewehrten Scribenten und glaubwürdigen Documentis zusammen getragen Wordem etc.*, Berlin 1727, s. 94.

⁹ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Akta miasta Gdańska (dalej: AmG), sygn. 300, R/H, q2, s. 181–193 (w opracowaniu przez Katarzynę Pękacką-Falkowską i Bartłomieja Sieka) oraz Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska (dalej: PAN BG), Ms. 514, k. 136–137 (w opracowaniu przez Bartłomieja Sieka i Piotra Paluchowskiego); B. Siek, A. Szarszewski, *Vitae medicorum Gedanensium Ludwiga von Hammena i Valentina Schlieffa*, Gdańsk 2015. W tym miejscu należy zaznaczyć, że badania nad dziejami medycyny w dawnym Gdańsku są utrudnione o tyle, o ile w wyniku konfliktów zbrojnych zniszczeniu, a na pewno zaginięciu, uległy odpowiednie archiwalia. Podczas drugiej wojny światowej zaginął bowiem zespół sygn. 300/47 gdańskiego archiwum miejskiego, który został opracowany w grudniu 1924 r. przez Ericha Keysera z połączenia wcześniejszych działów 300/47 (*Pest*), 300/30 (*Apotheker und Hebammen*) i częściowo 300/42 (*Gymnasium*). Nowy zespół poświęcony wyłącznie sprawom medycznym obejmował jednostki dotyczące aptekarstwa gdańskiego (*Apotheker*, 14 j.a.), lekarzy gdańskich (*Aerzte*, 8 j.a.), łaźni (*Badestube*, 1 j.a.), akuszerki (*Hebammen*, 4 j.a.), zaraz (*Pest*, 21 j.a.), recept (*Rezepte*,

w źródłach gdańskim fizykiem miejskim został albo Wilhelm Angern (po 1504–1511)¹⁰, albo Ambrosius Hoffmann (1527–1539)¹¹. Kolejnymi byli: Johannes Sommerfeld (1530–?)¹², Christoph Heyl (1547–1551, 1556–1558), Andreas Poelczer (1556–1657)¹³ i inni¹⁴. Można przy tym zakładać, że początkowo nad Motławą urząd fizyka nie był dożywotni, ale miał charakter kadencyjny, kadencja trwała zaś trzy–cztery lata, a umowę między radą miasta a lekarzem odnawiano¹⁵.

Jednym z najważniejszych obowiązków nałożonych na gdańskich *Stadtphysici* przez tamtejszy magistrat stał się w XVI w. nadzór nad założoną w 1527 r. apteką radziecką¹⁶. W tym bowiem roku doktor medyny Ambrosius Hoffmann przyjął m.in. obowiązek sprawdzania jakości przechowywanych w aptece surowców leczniczych i leków złożonych¹⁷. Co więcej, apteka radziecka była przez kilka dekad kierowana przez osoby piastujące

1 j.a.), fizykatu (*Stadtarzt*, 6 j.a.) oraz chirurgów, litotomistów i innych praktyków niebędących medykami (*Wundärzte, Stenscheider usw.*, 7 j.a.). Kopia przedwojennego inwentarza zespołu 300/47, przechowywanego obecnie w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie Dahlem, jest dostępna w Archiwum Państwowym w Gdańsku (mkr. 23), ukazując, jak wielką stratę poniosła w 1944 r. baza źródłowa do badań nad historią medycyny gdańskiej.

¹⁰ F. Schwarz, *Verzeichniss der Danziger Ärzte. Th. 1*, s. 28.

¹¹ P. Simson, op. cit., s. 181. Więcej o nim zob. np. H. Freytag, *Analekten zur preußischen Gelehrtengeschichte*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtvereins” 1901, H. 43, s. 279.

¹² Już wcześniej sprawował urząd fizyka miejskiego w Zwickau (Dr. Hzg, *Miscellen. 6.*, „Archiv für die saechsische Geschichte” 1870, Bd. 8, s. 331–333). Co istotne, według Eduarda Ottona Danna był on pierwszym w historii gdańskim fizykiem miejskim, a jego salarium wynosiło 120 marek i darmowe mieszkanie (E. O. Dann, *Topographie von Danzig, besonders in physischer und medicinischer Hinsicht*, Danzig 1835, s. 270).

¹³ *Altpreussische Biographie: Maltitz–Z*, Muenchen 1967, s. 493.

¹⁴ Zob. np. P. Simson, op. cit., s. 181–182, 380–383, 535–537; F. Schwarz, *Verz.*, Bd. 1–3; B. Siek, A. Szarszewski, op. cit.; APG, AmG, sygn. 300, R/H, q2, s. 181–193; PAN BG, Ms. 514, k. 136–137.

¹⁵ Hipoteza ta opiera się na analizie kariery Heyla, stąd weryfikacja założenia wymagałaby wykonania kompletnej kwerendy w takich seriach archiwaliów, jak APG, AmG, sygn. 300/43; 300/U; 300/27 itd. – wykraczało to jednak poza założenia tego artykułu.

¹⁶ A. Drygas, *Aptekarstwo gdańskie 1399–1939*, Wrocław 1983, s. 23.

¹⁷ APG, AmG, sygn. 300, 34/5b, s. 202.

urząd *physicus ordinarius*¹⁸. Wydaje się przy tym, że funkcje kierownicze przestały one pełnić w drugiej połowie XVI w., jeszcze przed wydaniem gdańskiej ordynacji aptekarskiej (1597), przejmując wszelako funkcje kontrolne nad całością aptekarstwa w Gdańsku¹⁹. I tak od co najmniej 1592 r. razem z dwoma wybieranymi przez ławników z ich grona tzw. *Apotheker-Herren*²⁰ fizycy miejscy mieli kontrolować wszystkie lokalne oficyny apteczne, w szczególności zaś liczbę, jakość oraz cenę dostępnych w nich medykamentów (*composita*) i surowców (*simplicita*)²¹. Rzecz istotna, doktorzy (filozofii i) medycyny nadal jednak prowadzili apteki o charakterze prywatnym oraz wykonywali tzw. *secreta*²². Jeszcze 6 marca 1686 r. w jednej z suplik lokalnych aptekarzy wśród osób, które przygotowują i sprzedają leki, szkodząc tym samym interesom aptekarzy, wymieniano nie tylko

¹⁸ A. Drygas, *Aptekarstwo...*, s. 29–40; P. Simson, op. cit., s. 182, 382. Od 1529 r. apteka była kierowana przez doktora Sommerfelda, następnie przez doktora Johanna Placotomusa, później zaś – po jego wyjeździe z miasta – przez Poelczera oraz ponownie przez Placotomusa po jego powrocie i mianowaniu go na urząd fizyka.

¹⁹ PAN BG, Ms. 740, k. 58a–69b (przede wszystkim k. 59a i 61b); faksymile i tłum. na język polski przez M. Bachler w: A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw prawnych aptekarstwa w przekroju dziejowym: studia nad podstawowymi źródłami do dziejów farmacji europejskiej i polskiej: rozprawa habilitacyjna*, vol. 3: *Aneksy, Dokumentacja fotograficzna*, Gdańsk 1995, s. 23–28 (*Aneks nr 3*, tłum.), *Aneks nr 3* (faksymile), [s.p.].

²⁰ Więcej o nich i ich obowiązkach zob. [G. Lengnich,] *Des Syndicus der Stadt Danzig Gottfried Lengnich Ius publicum civitatis Gedanensis oder der Stadt Danzig Verfassung und Rechte: nach der Originalhandschrift des Danziger Stadtarchivs*, Hrsg. O. Günther, „Westpreussisches Geschichtsverein”, Danzig 1900, s. 207–208. Niestosowna jest zatem opinia Klementyny Bilikiewiczowej, że *Apotheker-Herren* byli „opiekunami aptek” (K. Bilikiewiczowa, *Collectanea ex Senatus consultis: wyciągi z uchwał Rady m. Gdańska z lat 1604–1730 zawierające materiały do dziejów medycyny*, „Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej. Ser. B” 1961, z. 5, s. 11). Ich kompetencje wykraczały także daleko poza prostą kontrolę nad aptekami, co z kolei postulował Aleksander Drygas, nazywając ich „inspektorami aptecznymi” (A. Drygas, *Aptekarstwo...*, s. 90). Ustalenie zakresu kompetencji *Apotheker-Herren* i ich realnej pozycji w systemie kontroli „opieki zdrowotnej” w dawnym Gdańsku wymaga odrębnej kwereindy.

²¹ P. Simson, op. cit., s. 536; H. G. Siegler, *Danzig: Chronik eines Jahrtausends*, Düsseldorf 1991, s. 123.

²² *Secret, Secretum*, w: *Zedler*, Bd. 36, kol. 923. We wczesnonowożytnej medycynie: lek o nieujawnianej przez jego twórcę recepturze.

materialistów czy kramarzy handlujących korzeniami²³, lecz również lekarzy²⁴. Ostatecznie fizykom miejskim zabroniono prowadzenia aptek prywatnych dopiero w listopadzie 1693 r. Aby objąć urząd *Stadtphysicus* po składającym go z przyczyn zdrowotnych Ottonie Dietrichu Vögedingu, doktor filozofii i medycyny Christoph Gottwald w ciągu czterech tygodni musiał „seine privat Apotheque und was derselben anhängig, völlig und gäntzlich abschaffen”²⁵, na co przystał. W tym samym czasie – dzięki precedensowi stworzonemu przez Vögedinga – wprowadzono w Gdańsku honorowy tytuł fizyka-emeryta nadawany *Stadtphysici* rezygnującym ze sprawowania urzędu. Od tego roku każdy *Stadtarzt* składający urząd z powodu podeszłego wieku czy przyczyn zdrowotnych nadal otrzymywał wynagrodzenie ze środków kamlarii oraz cieszył się wszystkimi przywilejami związanymi ze stanowiskiem, jakie uprzednio piastował (zob. aneks nr 2)²⁶.

Wśród innych, niezwiązanych z kontrolą nad lokalnym aptekarstwem, obowiązków gdańskich *Stadtphysici* w literaturze przedmiotu wymienia się najczęściej: opiniowanie kandydatów do zawodów medycznych, nadzór nad już praktykującymi w mieście przedstawicielami takich profesji, orzekanie w sprawach odpowiedzialności zawodowej, obdukcje zwłok osób zmarłych w sposób gwałtowny²⁷, walkę z zarazami²⁸. Niemniej każdo-

²³ 11 lutego 1681 r. wydano z kolei na prośbę aptekarzy edykt przeciwko kramarzom przygotowującym teriak (APG, AmG, sygn. 300, R/O, 15, s. 167).

²⁴ Ibidem. Również w Toruniu lekarze trzymali własne apteki prywatne; zob. np. J. H. Zernecke, op. cit., s. 158. Przy tym należy pamiętać, że w Gdańsku kompetencje zawodowe przekraczali również aptekarze, którzy chętnie podejmowali się leczenia, szkodząc tym samym interesom medyków. Przykładowo, w 1666 r. przed gdańską radą miejską toczyła się sprawa aptekarza z dominikańskiego *München-Hoffe*, który często prowadził leczenie; APG, AmG, sygn. 300, R/O, 15, s. 165–166.

²⁵ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 15, s. 167; APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 69; APG, AmG, sygn. 300, R/O, 11, s. 349–350. W przywołanych źródłach pomyłono Christiana i Christopha Gottwaldów. Pierwszy z nich był kupcem, drugi – lekarzem i kolekcjonerem.

²⁶ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 69.

²⁷ Obdukcje medyczne odbywały się niezależnie od obdukcji chirurgicznych; zob. np. APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 169–170.

²⁸ P. Simson, op. cit., s. 380, 462, 531; A. Szarszewski, *Fizyk miejski*, Gedanopedia, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=FIZYCY_MIEJSCY (dostęp: 1.04.2020). Warto nadmienić, że kompletną listę zobowiązań fizyków miejskich i lekarzy

razowo szczegółowy zakres obowiązków danego fizyka wraz z wysokością jego wynagrodzenia określano, jak można przypuszczać, w podpisywanej z nim odrębnej kapitulacji, czyli umowie. Tak bowiem działo się od XVI w. w nieodległym Toruniu²⁹. Tak działo się także w Norymberdze oraz innych miastach Rzeszy³⁰.

W Gdańsku od początku XVII w. zarówno lekarze miejscy, jak i praktycy prywatni starali się przy tym dbać o interesy własnej grupy zawodowej, rada miejska w odróżnieniu od wcześniejszego stulecia³¹ regularnie nakładała bowiem na nich wówczas nowe obowiązki oraz obciążenia finansowe³². W rezultacie swoich wielostronnych starań 9 lutego 1636 r. gdańscy medycy otrzymali przywilej królewski wymierzony przeciwko konkurującym

praktyków w protestanckich miastach nowożytnych obszaru niemieckojęzycznego można zrekonstruować na podstawie wydanej w 1638 r. pracy frankfurckiego *physicus ordinarius* Ludwiga von Hörnigka *Politia medica: oder Beschreibung dessen was die Medici, so wohl ins gemein als auch verordnete Hof- Stadt- Feldt- Hospital- u. Pest-Medici, Apothecker, Materialisten, Wundärztz, Barbierer, Feldtscherer, Oculisten, Bruch- u. Steinschneider, Zuckerbecker, Krämer u. Bader, deßgleichen d. obriste geschwohrne Frawen, Hebammen, Unter-Frawen u. Kranckenpflegere, wie nicht weniger allerhandt unbefugte, betriegl. u. angemaste Aertzte..., so dann endl.: d. Patienten oder Krancke selbsten zu thun, u. was, auch wie sie in Obacht zu nehmen.*

²⁹ Nie znany pełnego tekstu żadnej kapitulacji dla Gdańska, dla Torunia zachowały się w rękopisach z kolei kapitulacje XVIII-wieczne (zob. np. APT, AmT, Kat. II, I-95a, s. 519–522; jest to kapitulacja podpisana z ojcem Samuela Thomasa Sömmerringa, Johannem Thomasem). Treść umów wcześniejszych omówił z kolei Jacob Heinrich Zerneck (op. cit., passim).

³⁰ F. Dross, op. cit., s. 120–123, 125–126. Historyk zaznacza, że formuła kontraktu dla fizyka miejskiego w XVI-wiecznej Norymberdze nie została zestandaryzowana (ibidem, s. 122), wskutek czego treść i zakres każdej umowy stawały się negocjowane. Analogiczną sytuację można było obserwować w Toruniu do końca XVIII w. Także w tym mieście kapitulacje fizyków miejskich miały różną treść, co w szczególności odnosiło się do wysokości i charakteru indywidualnego wynagrodzenia lekarza miejskiego.

³¹ Medycy gdańscy w 1577 r. zostali zwolnieni ze służby wojskowej, natomiast w 1576 r. – z obowiązku pełnienia straży nocnej; E. O. Dann, op. cit., s. 271.

³² Przykładowo, gdańskich medyków zobowiązano 22 lipca 1633 r. do wypisywania recept wyłącznie w domach pacjentów, a 22 lipca 1641 r. utrzymano obowiązek płacenia przez lekarzy akcyzy; APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 69.

z nimi i faworyzowanym przez magistrat empirykom³³, o czym referował na jednym z posiedzeń gdańskiej rady miejskiej (6 lutego) *Apotheker-Herr* Johann Ernst Schröer³⁴. Jak się wydaje, starania lekarzy o uzyskanie wspomnianego przywileju wiązały się z zarządzeniem gdańskiej rady miejskiej z 1621 r., które mówiło, że działający w mieście empirycy nie mogą zostać z niego usunięci, nowo przybywający mają być zaś egzaminowani przez *Apotheker-Herren* (a nie przez *physici ordinarii*) i w przypadku uzyskania ich aprobaty mogą praktykować w mieście, na przedmieściach oraz w jurydycie³⁵. Nie dziwi zatem, że już w maju 1636 r. lekarze gdańscy na podstawie zapisów uzyskanego przywileju królewskiego podjęli próby utworzenia kolegium medycznego, wśród celów którego wymieniano m.in. walkę

³³ PAN BG, Ms. 703, s. 85a–86a. Transkrypcja tekstu przywileju w: T. i K. Bilikiewiczowie, *Collegium Medicum w Gdańsku: pierwsza na ziemiach polskich izba lekarska*, Kraków 1948, s. 37–38.

³⁴ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 68: „In votis haben etliche die Empyricos ver-treten, etliche die Doctores graduatos, es ist auch distingviret, daß nicht alle promiscue zu admittiren, die albereit mit ihrer Cur bey vielen Leuthen sich bekandt gemacht, auch felicius curiret, und viele Leuthe schon auf dieselbe ihre Affection gesetzt, ist nicht wol abzusehen, wie dieselben abzuschaffen seyn; So läufft es auch contra Autoritatem Senatus an, daß die Medici ein Rath gleichsam vorschreiben, und das allein vor gut halten, was zu ihrem Aufnehmen, und der anderen Empiricorum Untergang angesehen. Endlich ward geschlossen, und dem Herrn Praesid[enten] commitiret, die Herren Medicos davon abzumachen, dabey auch zu vertrösten, daß dennoch nicht promiscue die Empyrici admittiret werden, sondern diejenige allein, welche experimentis suis commendiret gemacht haben”; por. PAN BG, Ms. 703, k. 85b; K. Bilikiewiczowa, op. cit., s. 26. Dzień wcześniej analogiczny przywilej otrzymali chirurdzy gdańscy; zob. S. Sokół, *Historia gdańskiego cechu chirurgów 1454–1820*, Wrocław–Warszawa 1957, s. 244–245 (aneks: *Przywilej króla Władysława IV z 5 II 1636 r. zwalniający gdańskich chirurgów od obowiązku meldowania burgrabiom o wszystkich zranieniach*). Ernst Schröer był ławnikiem w latach 1623–1629, rajcą od 1630 do 1636 r., burmistrzem od 1637 do 1639 r.; J. Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814*, t. 1: *Spisy*, Gdańsk 2008, s. 267; R. Curricke, *Der Stadt Dantzig historische Beschreibung etc.*, Amsterdam–Danzig 1687, s. 100. Krótkie informacje biograficzne na jego temat w: J. Zdrenka, *Urzednicy...*, t. 2: *Biogramy*, Gdańsk 2008, s. 307.

³⁵ E. O. Dann, op. cit., s. 271–272.

z empirykami³⁶. Próby te zostały jednak storpedowane przez radę miejską³⁷. Dalsze kroki w kierunku powołania swej reprezentacji kolegalnej medycy gdańscy podejmowali w XVII w. jeszcze dwa razy, acz wszystkie te usiłowania napotykały silny opór ze strony rajców³⁸, którzy skądinąd wbrew postulatom lekarzy nadal uznawali prawa empiryków do prowadzenia terapii³⁹.

Jednym z najważniejszych przejawów kontroli ze strony gdańskiej rady miejskiej nad lokalnym środowiskiem medycznym i jednocześnie realizacji jej zobowiązań w zakresie paternalistycznej *gute Polizey* w obszarze zdrowotnym⁴⁰, a więc *politia medica*⁴¹, było wydanie 29 lipca 1661 r. ordynacji dla gdańskich fizyków miejskich, w której ujęto także zobowiązania lekarzy praktyków. W obliczu ubytków źródłowych nie sposób zrekonstruować okoliczności powstania tego dokumentu, co jest z kolei możliwe dla XVIII-wiecznych gdańskich ustaw medycznych⁴².

O XVII-wiecznej ordynacji określającej obowiązki gdańskich fizyków miejskich pisał skrótowo Stanisław Sokół, stwierdzając, że „do końca XVIII wieku [jej treść] nie została zmieniona”⁴³. Opinię tę powielił następnie Aleksander Drygas⁴⁴. Obaj uczeni opierali się jednak na późniejszych odpisach dokumentu⁴⁵. Oryginalny tekst ordynacji uległ bowiem

³⁶ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 68–69; por. PAN BG, Ms. 703, s. 85–86; S. Sokół, *Medycyna...*, s. 205–207; T. i K. Bilikiewiczowie, op. cit., s. 37–38.

³⁷ S. Sokół, *Medycyna...*, s. 207.

³⁸ Ibidem, s. 208–210.

³⁹ Zob. np. sprawa okulisty i nastawiacza kości (*Bruchschneider*) Daniela Rhodego (21 czerwca 1662); APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 68–69.

⁴⁰ Więcej o medycznych zobowiązaniach policyjnych władz miejskich w XVI–XVII w. zob. M. Moskałowicz, K. Pękacka-Falkowska, *Zdrowieć, zbawiać, produkować. Przekształcenia władzy medycznej w czasach nowożytnych*, „Res Publica Nova” 2013, nr 2, s. 9–10.

⁴¹ Termin wprowadzony w 1638 r. przez Ludwiga von Hörnigka – por. przyp. 28.

⁴² Zob. np. K. Pękacka-Falkowska, B. Drzewiecki, *Projekt porządku akuszerskiego Towarzystwa Przyrodniczego w Gdańsku (Naturforschende Gesellschaft) z 1781 r.*, „Medycyna Nowożytna” 2019, t. 25, nr 2, s. 47–66.

⁴³ S. Sokół, *Medycyna...*, s. 76–77.

⁴⁴ Ibidem; A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw...*, vol. 1, s. 154–156; idem, *Aptekarstwo...*, s. 100–102.

⁴⁵ Zob. A. Drygas, *Kształtowanie się podstaw...*, vol. 3, aneks nr 4. Autor publikuje faksymile późnoosiemnastowiecznego odpisu ustawy sporządzonego przez Ephraima Philippa Blecha.

modyfikacji w 1669 r., kiedy wykreślono zeń dwa punkty dotyczące nie-autoryzowanych uzdrowicieli oraz nowo przybywających do miasta lekarzy (zob. aneks nr 1). W pierwotnym tekście ordynacji, której wystawcami było 13 urzędników (w tym burgrabia królewski, burmistrzowie i wiceburmistrzowie oraz ławnicy), uwzględniono 12 punktów odnoszących się do zobowiązań i praw zarówno fizyków miejskich (tj. ordynaryjnych), którzy piastowali urząd, jak i lekarzy niesprawujących tego urzędu.

I tak w punkcie 1 ordynacji stwierdzano, że *Stadtphysici* mają obowiązek dbać o kwestie zdrowotności w mieście, na przedmieściach oraz w jurydyce, w tym regularnie wizytować lokalne apteki. Przy czym ten ostatni zapis był potwierdzeniem *status quo* obowiązującego w Gdańsku od 1527 r. W punkcie 2 określono obowiązek egzaminowania przez fizyków w obecności *Apotheken-Herren* kandydatów na aptekarzy oraz sporządzania opinii na piśmie w sprawie owych kandydatów⁴⁶. Punkt 3 nakładał na lekarzy ordynaryjnych obowiązek egzaminowania w obecności starszyny cechowej czeladników chirurgicznych oraz nowo przybywających do miasta młodszych mistrzów⁴⁷. Ponadto fizycy mieli sprawdzać kwalifikacje czeladników i uczniów aptekarskich oraz kandydatek na urząd akuszerki miejskiej⁴⁸. Punkt 4 odnosił się do obowiązku kontroli jakości składników leków złożonych, w szczególności zaś teriaku i mitrydatu, oraz obrotu tymi lekami⁴⁹.

⁴⁶ Było to powtórzenie zapisów *Apotheker Ordnung* z 1597 r.

⁴⁷ O ustawodawstwie dla gdańskiego cechu chirurgów zob. S. Sokół, *Historia...*, przede wszystkim s. 238–244 (statut cechu z 1522 r.).

⁴⁸ O ustawodawstwie dla gdańskich akuszerki miejskich zob. K. Pękacka-Falkowska, B. Drzewiecki, op. cit. Wcześniejsze ordynacje akuszerskie zaginęły w trakcie ewakuacji *Stadtsarchiv* Danzig w 1944 r. (por. przyp. 9).

⁴⁹ W Gdańsku od 1665 r. obowiązywało miejskie dyspensatorium *Dispensatorium Gedanense continens Omnia Materialia & medicamenta tam Galenica, quam Chymica etc.* Podano w nim m.in. obowiązujące receptury mitrydatu (PAN BG, Ms. 954, adl. 2, k. 87a–80b: *Mithridatium Damocratis*) oraz teriaku (ibidem, k. 88a–89b: *Theriaca Andromachi Senioris in simplo*). Gdański przepis na teriak różnił się nieznacznie od przepisu toruńskiego autorstwa Guldeniusza i tak jak teriak toruński był modyfikacją przepisu Cordusa. W *Dispensatorium Gedanense* ujawniano także składy tzw. leków sekretów dawnych medyków gdańskich. Do takich medykamentów należał m.in. *Pulver Pretiosus compositus Wagneri, Physici Dantis*. (ibidem, k. 92a), którego twórcą był XVI-wieczny gdański fizyk miejski Bartholomäus Wagner (zm. 1571 r.).

Kolejnym punktem, 5, nakładano na *Stadtphysici* obowiązek ciągłego przebywania w mieście, pozwalając im na jego czasowe opuszczenie wyłącznie za zgodą przedstawicieli rady miejskiej i – najprawdopodobniej – znalezienia na ten czas zastępstwa⁵⁰. Zgodnie z brzmieniem punktu 6 lekarze miejscy mieli także opiekować się chorymi w czasie epidemii oraz, jak się wydaje, współkoordynować walkę z „morowym powietrzem”⁵¹. Niemniej w późniejszym, XVIII-wiecznym ustawodawstwie miejskim stwierdzono, że podczas zarazy będzie każdorazowo ustanawiana odrębna funkcja bądź urząd, mianowicie *Pest-Physicus* (zob. aneks nr 3).

Kolejne zapisy *Ordnung der Physicorum Ordinariorum bey der Stadt Dantzick* dotyczyły natomiast tamtejszych medyków *in genere*. Punkt 7 – nieobecny w późniejszych przekazach – pozwalał praktykować w Gdańsku wszystkim dotychczas działającym w mieście doktorom (filozofii i) medycyny, nowo przybywający mieli zaś przedkładać *Apotheken-Herren* i lekarzom miejskim swoje dyplomy poświadczające ich kwalifikacje zawodowe (przede wszystkim przebieg studiów i uzyskanie stopnia doktora)⁵². Jeżeli dokumenty te zostały przez wymienionych urzędników zaakceptowane, wówczas nowo przybywający medyk przez co najmniej rok – niezależnie od prowadzenia praktyki prywatnej – musiał bezpłatnie opiekować się chorymi ubogimi ze szpitali miejskich, przede wszystkim zaś lazaretu *sive* szpitala dla

⁵⁰ Być może stąd właśnie wynikała w XVII i XVIII w. kolegalność gdańskiego fizyka.

⁵¹ Już wcześniej lekarze ordynaryjni angażowali się w opracowywanie drukowanych instrukcji dla ludności miasta dotkniętego zarazą; zob. np. Kurtzer, *nothwendiger Bericht Wie sich ein jeder in dieser gefährlichen Zeit von der Pestilenz praeservieren möge, gestellet durch die Medicos Ordinarios daselbst*, [Danzig] 1639.

⁵² Przykładowo, testimonia o charakterze *Schauzetteln* przedłożył toruńskiej radzie miejskiej łąziebnik Johann Zander, który studiował na wydziale medycznym Albertyny (K. Pękacka-Falkowska, *Spory kompetencyjne między łąziebnikami i chirurgami toruńskimi w XVIII w. Przypadek Johanna Zandera*, „Medycyna Nowożytna” 2015, t. 21, nr 2, aneksy nr 1–3). W APT zachowały się także odpisy XVIII-wiecznych świadectw medycznych, listy polecające i supliki medyków ubiegających się czy o urząd fizyka miejskiego w Toruniu, czy o możliwość praktykowania w tym mieście. W Gdańsku od 1759 r. nowo przybywający medyk odbywał spotkanie i rozmowę z *Apotheker-Herren* i fizykiem miejskim w domu najstarszego *Apotheker-Herr*. Jeżeli takiego lekarza uznano wówczas za niekompetentnego, otrzymywał on zakaz praktykowania w mieście; zob. G. Lengnich, op. cit., s. 208.

ospowatych (*Pockenhaus*)⁵³. Punkt 8 ustawy nakazywał lekarzom troskliwą opiekę nad wszystkimi chorymi bez względu na ich status materialny i społeczny, oraz kierowanie się w swym postępowaniu zasadami *caritas*, a więc miłosierdzia chrześcijańskiego. Zapisami punktu 9 nakładano na medyków obowiązek sporządzania recept zgodnie z obowiązującymi w Gdańsku przepisami, a także zalecano lekarzom, aby informowali pacjentów, że zakupu danego leku można dokonać wyłącznie w autoryzowanych przez miasto aptekach, a nie u kramarzy. W punkcie 10 co prawda zabraniano medykom wykonywania, zapisywania i sprzedawania chorym własnych lekarstw, jednocześnie jednak dopuszczano wykonywanie przez medyków *secreta*, a więc leków nieujętych w drukowanych farmakopeach i późniejszej farmakopei gdańskiej, tak aby ich receptur nie poznały osoby niepożądane. Miało to jednak przebiegać, jak zaznaczano, bez naruszenia interesów aptekarzy gdańskich. Dzięki temu – i o tym mowa w punkcie 11 – między aptekarzami i medykami miało zaistnieć przyjazne współistnienie (aczkolwiek jednocześnie podkreślano, że lekarze i aptekarze mają wystrzegać się z chęci łatwego zysku potajemnych umów między sobą)⁵⁴. W punkcie 12 – który tak jak punkt 7 był nieobecny w późniejszych przekazach – zdefiniowano z kolei, kogo uznaje się w Gdańsku za lekarza. I tak z grupy tej jednoznacznie wyłączano alchemików, chirurgów/balwierzy, nastawiaczy kości, litotomistów, operatorów zaćmy, szarlatanów, „mądre baby” itd. oraz empiryków⁵⁵, a także osoby, które co prawda ukończyły studia uniwersyteckie, ale otrzymały dyplomy w zakresie sztuk wyzwolonych albo filologii (orientalnej). Przy tym, co istotne, w myśl zapisów ordynacji dopuszczano, aby zarówno empirycy, jak i absolwenci innych wydziałów niż medyczny mogli w uzasadnionych przypadkach starać się o uznanie przez fizyków miejskich swoich

⁵³ O podwójnym nazewnictwie tej instytucji w drugiej połowie XVIII w. pisał m.in. R. Curicke, op. cit., s. 344–345.

⁵⁴ Stąd późniejszy zapis z 1708 r., że recepty mają być zawsze wystawiane starym zwyczajem w domu chorego (zob. aneks nr 3).

⁵⁵ Przedstawiciele części z tych profesji i *quasi*-profesji – zarówno autoryzowanych, jak i nieautoryzowanych przez władze miejskie – wymieniano także w gdańskiej ustawie aptekarskiej z 1597 r., wskazując ich jako potencjalnych szkodników; PAN BG, Ms. 740, k. 124b–125a.

kompetencji w zakresie lecznictwa⁵⁶. Niektóre z omówionych ustaleń powtórzono w *Medicinal-Ordnung E. E. Raths der Stadt Dantzig* z 23 kwietnia 1703 r. (zob. aneks nr 3), która definiowała także prawa i zobowiązania aptekarzy, materialistów⁵⁷, handlarzy korzeniami, balwierzy, akuszerki, litotomistów i innych praktyków zajmujących się szeroko rozumianym lecznictwem⁵⁸.

W dniu wydania gdańskiej ordynacji dla fizyków miejskich, 29 lipca 1661 r., przypieczętowano także, że w mieście będzie działać trzech *Stadtphysici*: dwóch wybieranych z grona aktywnych w Gdańsku doktorów (filozofii i) medycyny oraz jeden piastujący równoległe stanowisko profesora medycyny w Gdańskim Gimnazjum Akademickim. W 1661 r. po ogłoszeniu zarządzenia fizykami miejskimi zostali Johann Ernst Scheffler sen. i Johannes Schmidt (Fabritius); w obliczu śmierci Lorenza Eichstaedta urząd *physicus tertius* aż do 1675 r. pozostał zaś nieobsadzony⁵⁹. Wymienieni fizycy mieli otrzymywać ze środków kamlarii roczne salarium w wysokości 200 flor. (wyplacanych kwartalnie po 50 flor.)⁶⁰. Przy czym należy zazna-

⁵⁶ Było to nawiązanie do zapisów *Apotheker Ordnung* z 1597 r.; zob. *Ustawa aptekarska z 1597 r.*, tłum. M. Pelczar, w: A. Drygas, *Aptekarstwo...*, s. 226–227.

⁵⁷ W XVII–XVIII w. osoby, które w odróżnieniu od aptekarzy nie odbyły kształcenia rzemieślniczego, ale jako właściciele „składów aptecznych” (kupyca detaliczni) sprzedawały towary korzenne i aptekarskie (oraz niekiedy sporządzały leki złożone), nazywano materialistami (niem. *ein Materialiste*, łac. *materiarius*, fr. *un droguiste*). Więcej o materialistach i różnicach między nimi a aptekarzami w XVII w. zob. np. L. von Hörnigk, *Gründliche Antwort auff folgende vier Fragen: I. Ob die Composition oder Praeparation der Artzneyen den Materialisten vnnnd Trochisten zu gestatten? II. Ob die Materialisten nit eben so wohl als die Apotheker mit einem Eyd zu belegen? III. Ob der Materialisten officinen oder Kramläden sampt darinnen befindlichen materialibus nit auch so wohl als die Apothecken zu visitiren? IIII. Ob rechtschaffenen Apotheker-gesellen zu rathen, sich bey Materialisten in dienst einzulauffen?*, [s.l.] 1646.

⁵⁸ APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 169–195 (wklejka: *Medicinal-Ordnung E. E. Raths der Stadt Dantzig publiciret Anno 1703*). Rozdział drugi wspomnianej ustawy dotyczący regulacji pracy aptekarzy omówiono w: A. Drygas, *Aptekarstwo...*, s. 102–109.

⁵⁹ Profesor medycyny w *Atheneum Gedanense* Lorenz Eichstaedt zmarł 8 czerwca 1660 r. Jego następcą i tym samym trzecim fizykiem miejskim został w 1675 r. pochodzący z Torunia Georg Seger; zob. K. Pękacka-Falkowska, *Między Gdańskiem a Toruniem: Georg Seger i anatomia*, w: *Historia to (nie) fraszka. Studia ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Miulskiemu w 60. rocznicę urodzin*, red. A. Zielińska, M. Targowski, Toruń 2020 [w druku].

⁶⁰ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 68.

czyć, że w Gdańsku już wcześniej, mianowicie w 1644 r., działało trzech fizyków – *primarius, secundus* i *tertius*⁶¹.

Osoby mianowane na urząd fizyka podpisywały tekst ordynacji dla fizyków w wersji z 1669 r., której treść nie uległa zmianie do końca istnienia I Rzeczypospolitej. Wersja ta – zresztą tak jak przekazy późniejsze z lat 60. i 80. XVIII w., w których to uwspółcześniono gramatykę oraz interpunkcję – różniła się od najstarszego tekstu tym, że – jak już wspomniano – nie uwzględniono w niej punktów 7 i 12 występujących w brudnopisie pierwotnego dokumentu z 1661 r. O nakazie podpisywania tekstu ordynacji przez obejmującego urząd *Stadtphysicus* medyka przypominał 17 lutego 1690 r. fizyk miejski Vögeding⁶². I tak, przykładowo, 24 kwietnia 1690 r. dokument podpisali doktorzy Israel Conrad i Gottfried Stüve⁶³, w XVIII w. natomiast – m.in. Johann Ernst Steinhardt⁶⁴, Georg Remus, Johann Adam i Johann Ernst Kulmusowie, Christian Krüger, Philipp Adolph Lampe oraz Ephraim Philipp Blech (zob. aneks nr 1)⁶⁵.

Z fizykami miejskimi sporządzano w Gdańsku równoległe także odrębne umowy (kapitulacje), w których uściślano zakres ich zobowiązań oraz charakter i formę wynagrodzenia. Należy jednak zaznaczyć, że obowiązki gdańskich *Stadtphysici* regulowały również odrębne przepisy wydawane przez radę miejską niezależnie od *Ordnung der Physicorum Ordinariorum*. Przykładowo, już 8 maja 1662 r. gdańskim lekarzom miejskim powtórnie nakazano orzecznictwo w sprawie charakteru ran, co miało dokonywać się niezależnie od sądowych oględzin chirurgicznych⁶⁶. W latach 70. XVII w. byli oni z kolei orzecznikami w sprawach o niewłaściwe prowa-

⁶¹ Ibidem, s. 69. Mimo swych próśb nie zostali oni zwolnieni przez radę miejską z obowiązku płacenia akcyzy.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Został powołany na urząd trzeciego fizyka miejskiego 16 czerwca 1709 r. w wyniku próśb starzejącego się i coraz częściej chorującego profizyka Israela Conrada. Jego salarium wynosiło 200 flor. rocznie i było wypłacane przez kamlarię kwartalnie; APG, AmG, sygn. 300, 6/O, 11, s. 351.

⁶⁵ APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 78, 81, 93; PAN BG, Ms. 703, k. 95b.

⁶⁶ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 69 (*judicium de Lethalitate veneris Medicis commissium*). O czynnościach sądowo-medycznych chirurgów gdańskich zob. np. S. Sokół, *Historia...*, s. 121–136.

dzenie terapii⁶⁷. Wreszcie rozdział pierwszy gdańskiej *Medicinal-Ordnung* z 1703 r. ponownie doprecyzowywał obowiązki i prawa fizyków miejskich oraz pozostałych lekarzy praktyków działających nad Motławą (zob. aneks nr 3), jednocześnie regulując w rozdziałach drugim i trzecim ich stosunki z pozostałymi przedstawicielami profesji okołomedycznych oraz innymi uzdrowicielami⁶⁸.

Gdańska ordynacja dla fizyków miejskich zachowała się do naszych czasów w pięciu przekazach rękopiśmiennych. Jeden z nich to XVIII-wieczny odpis zamieszczony w przechowywanym obecnie w PAN BG Ms. 703⁶⁹ (k. 94–95: *Es. Rahts Ordnung, nach welcher sich die bestalten Physici Ordinarii bey dieser Stadt werden zu richten haben*) z biblioteki Daniela Gralatha starszego. Pozostałe cztery – brudnopis z 1661 r. oraz odpisy z lat 1769, 1780 i najprawdopodobniej 1788 lub 1789 r. – zachowały się z kolei w Archiwum Państwowym w Gdańsku w zespole Akt Miasta Gdańska, w dziale 93: *Edykty i rozporządzenia (1300; 1422–1797; 1806–1814)*⁷⁰. Jednostka archiwalna nr 44 z tego działu, w której znajdują się analizowane przekazy, stanowi fascykuł. Składają się na niego rękopiśmienne oryginały, kopie i odpisy oraz druki rozmaitych edyktów i rozporządzeń rady miasta, a więc akta normatywno-prawne, których treść mówi niewiele o praktycznej stronie zjawisk, jakie akta te regulowały.

Interesujące nas materiały z zasobu APG oryginalnie przechowywano razem, umieszczając je w płaskim papierowym opakowaniu utworzonym z jednej karty papieru złożonej na kształt koperty. Kopertę nr 48 zatytułowano *Ordnung der Physicorum Ordinariosum bey der Stadt Dantzick. Anno 1661. Men. Julio.* i umieszczono w 15. szufladzie archiwalnej

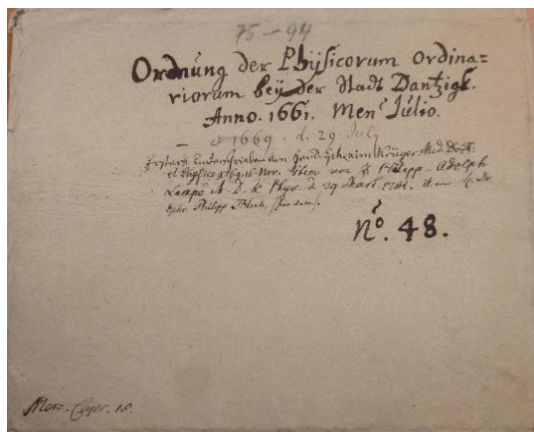
⁶⁷ APG, AmG, sygn. 300, R/O, 16, s. 69.

⁶⁸ APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 169–195 (wklejka).

⁶⁹ Księga rękopiśmienna (108 kk.), format: folio. Stan zachowania źródła: bardzo dobry. Twórca rękopisu zatytułował zbiorczo odpisy czterech źródeł XVII-wiecznych i jednego XVIII-wiecznego umieszone na k. 84a–99a jako *Medicalia*.

⁷⁰ Ibidem, s. 75–94. Fascykuł (710 ss.) stanowiący opracowaną jednostkę archiwalną, format: folio. Stan zachowania źródła: zły (s. 83–89; przedarcia papieru, pęknięcia), dobry (s. 75–82, 90–94).

szafy Mercurius (il. 1, adnotacja w lewym dolnym rogu: *Merc. Caps. 15.*)⁷¹. Na kopercie z czasem nanoszono także dodatkowe informacje inną ręką na temat kolejnych odpisów ordynacji. Na tych ostatnich znalazły się podpisy nowo mianowanych fizyków miejskich. W kolejności chronologicznej byli to: Christian Krüger⁷², Philipp Adolph Lampe⁷³ i Ephraim Philipp Blech⁷⁴.

Il. 1. Składka-koperta, w której przechowywano kolejne wersje gdańskiej ordynacji dla fizyków miejskich z 1661 r. Źródło: APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 75

Szafa Mercurius stała w sali Mercuriale gdańskiego archiwum miejskiego w ratuszu Głównego Miasta, którą to salę (razem z salami Molosseum i Pegaseum będącymi uzupełnieniem znacznie starszego magazynu

⁷¹ Dziękujemy pp. Katarzynie Kubickiej i Janinie Strehlau za konsultację w sprawie skrótu „Merc.”.

⁷² APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 79–81. Odpis podpisany przez Krügera 16 listopada 1769 r. (s. 81). Krüger piastował urząd profizyka w latach 1781–1789. Urząd fizyka miejskiego sprawował od 1770 r.

⁷³ Ibidem, s. 75–78. Odpis podpisany przez Lampego w grudniu 1780 r. (s. 78), niemniej na składce-kopercie umieszczono informację o naniesieniu podpisu dopiero 29 marca 1781 r. (s. 75). Lampe był fizykiem miejskim w latach 1781–1788. W 1789 r. objął stanowisko profizyka.

⁷⁴ Ibidem, s. 91–93. Odpis bez daty złożenia podpisu przez Blecha (s. 93). Blech był fizykiem miejskim w latach 1789–1812. Wydaje się, że fizycy miejscy w Gdańsku podpisywali tekst ordynacji zaraz po mianowaniu ich na urząd *Stadtphysicus* i na kilka tygodni lub miesięcy przed oficjalnym objęciem urzędu.

Christoph) utworzono w pierwszym ćwierćwieczu XVII w. Na drzwiach prowadzących do pomieszczenia, gdzie ulokowano także gabinet gdańskiego archiwisty, wymalowano zegar i napis „Si intus recta sunt omnia”, natomiast z drugiej ich strony (od strony izby) – „Facta probant fata”⁷⁵. Zgodnie z ustaleniami Marii Sławoszewskiej w magazynie archiwalnym Mercuriale deponowano nie tylko w szafach, ale i w skrzyniach oraz innych repozytoriach akta poszczególnych urzędów i funkcji miejskich. W Mercuriusie z 52 szufladami przechowywano akta dotyczące handlu, syndyków, rozmaitych urzędów (m.in. prezydującego burmistrza), spraw celnych, monetarnych itp. Być może znajdowała się w niej zatem także całość albo część zaginionych dziś akt gdańskiego fizykatu, wszak w magazynie z pewnością przechowywano łączące się pośrednio z tym urzędem akta dotyczące szpitalnictwa. Edykty rady miejskiej (także te dotyczące spraw medyczno-sanitarnych) znajdowały się z kolei w jednej z szaf sali Molloseum.

XVII-wieczna ordynacja dla fizyków gdańskich jest z punktu widzenia historyków medycyny oraz historyków prawa źródłem szczególnym. Nie odnaleziono bowiem jak dotąd analogicznego dokumentu dla żadnego miasta Rzeczypospolitej, w tym dla dużych ośrodków miejskich Prus Królewskich, tj. Torunia i Elbląga. Treść ordynacji gdańskiej daje pewne wyobrażenie o funkcjonowaniu specyficznego urzędu, jakim był *Stadtphysicus*, który to urząd w historiografii polskiej nie doczekał się szerszego opracowania. *Ordnung der Physicorum Ordinariorum bey der Stadt Dantzick* może stanowić także materiał porównawczy w przypadku badań nad dziejami „policji medycznej” na terytoriach niemiecko- i niderlandzkojęzycznych wczesnonowożytnej Europy. Z pewnością jest także ważnym świadectwem tego, w jaki sposób magistrat gdański starał się realizować swoje zadania z zakresie *gute Polizey* i *politia medica*.

⁷⁵ M. Sławoszewska, *Zarys dziejów archiwum miasta Gdańska*, „Rocznik Gdański” 1955, R. 14, s. 92–128, tu s. 97–98, 105–108; por. APG, AmG, sygn. 300, R/V, 23, s. 257–262; sygn. 300, R/Vv, 7, s. 49–56.

Aneks nr 1

Gdańska ordynacja dla fizyków miejskich z lipca 1661 r.:
brudnopis z 1661 r. (L) i najmłodszy
odpis z późnych lat 80. XVIII w. (P)*

Źródło: *APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 75–94.*
[s. 75]

Ordnung der Physicorum Ordinatorium bey der Stadt Dantzick. Anno. 1661. Men. Julio.

A. 1669. d. 29 July

Erstern unterschreiben von H[e]r[r]n D. Ephraim Krüger. Med. Doct et Physico. 1769. 16. Nov. item von H[err]n Philipp Adolph Lampe. M. D. & Phys. d. 29 Mart. 1781. it. von H[er]r[n] Dr. Ephr[aim] Philipp Blech. /sine dato./.

N°. 48.

M[er]c[urius] Caps[ula] 15.

[s. 83]

[s. 91]

^a-E[ines] Raths Ordnung, nach welcher Sich die bestelten Physici Eines Raths Ordnung nach welcher Sich die bestalten Ordinary bey dieser Stadt werd[en] zurichten haben.^a Physici Ordinarii bey dieser Stadt werden zu richten

^b-Von den Physicis ordinarijs, wie auch allen anderen Medicis dieser Stadte, Ihren Ambt und gebür.^b haben.

* W trakcie opracowania źródła zachowano oryginalną pisownię i interpunkcję, co umożliwiła prowadzenie dalszych badań filologicznych nad tekstem ordynacji. Skróty i sygły rozwiązywano.

1. Die Physici ordinarij, so von Uns dem Raht bestellet sein, sollen nebenst den zugeordneten Personen Unsers Mittels, alles in der Stadt, was zur Leibes Gesundheit zuträglich ist, mit Fleiß erwegen, die Notdurft der Gebür nach an behörige Orte anbringen, und anordnen, die Apotheken des Jahrs ordinarië einmahl, nemlich auch sonsten, so oft es Ihnen nöthig dunket extraordinarië und unverwahrter sachen visitiren, auch alda die untüchtige artzneyen ohne allen scheue und respect abschaffen helfen.
2. Wenn ein Apotheker stelle vaciret, und darumb bey Uns angehalten, und das examen nachgegeben werden, so sollen die Physici Ordinarii den Candidatum in praesentz obgedachten Rathspersonen in Officialibus tam nativis quam praeparatis mit allem Fleiß examiniren, und wegen seiner Wissenschaft und qualitaeten Ihm an Uns den Rath, ein schriftliches Testimonium mittheilen, da es dann bey Uns stehen wirt, denselbigen zu bestätigen.
3. Und also soll es auch gehalten werden mit den Barbieren und Wund-Ärztzen, welche gleichfals in Chirurgia, und was der anhängig ist, in praesentz ihres Wercks=Herren zu examiniren, und wenn Sie bestanden, davon satsamen Bericht zu geben obgemeldten Physicis obliegen will. So gebühret ihnen auch der Apotheker-Gesellen und Discipul, die angenommen werden sollen, ihre qualitaeten, wie auch nicht weniger der Stadt-Hebammen, ehe sie von Uns angenommen und bestätiget werden, ihre Wissenschaft zu exploriren.
1. Die Physici ordinarij, so von Uns dem Raht bestellet sein, sollen nebenst den zugeordneten Personen Unsers Mittels, alles in der Stadt, was zur Leibes Gesundheit zuträglich ist, mit fleiß erwegen, die notdurft der gebür nach an behörige orte anbringen und anordnen. Die Apotheken des Jahrs ordinarië einmahl, nemlich auch sonsten so oft es Ihnen nötig dunket extraordinarië und unverwahrter sachen visitiren, auch alda die untüchtige artzneyen ohne allen scheue und respect abschaffen helfen.
2. Wen ein Apotheker stelle vaciret, und darumb bey Uns angehalten und das examen nachgegeben worden, so sollen die Physici ordinarij den Candidatum in praesent[z] obgedachten Rathspersonen in Officialibus tam nativis quam praeparatis mit allem fleiß examiniren und wegen seiner wissenschaft und qualitaeten ihm an Uns den Raht ein schriftliches [s. 84] testimonium mittheilen, da es dan bey Uns stehen wirt, denselbigen zu bestertigen.
3. Und also soll es auch gehalten werden mit den Barbieren und Wundartzten, welche gleichfals in chirurgia und was der anhengig ist, in praesentz ihres WercksHerrn zu examiniren, und wen sie bestanden, davon satsamen bericht zu geben obgemelten Physicis obliegen will. So gebühret ihnen auch der Apotheker Gesellen und discipul die angenommen werden sollen, ihre qualiteten, Wie auch nicht weniger der Stadt Hebammen, ehe sie von Uns angenommen und bestretiget werden, ihre wissenschaft zu exploriren.

4. Wan in den Apotheken Composita, welche zum Gebrauch hingezet werden, zu dispensiren sein, soll einer der Herren Ordinarium, der vom Apothecker hierzu erbeten wird, die ingredientia derselben Compositorum und derer Würde wohl examiniren, was tüchtig ist, approbiren und hingegen das unnütze verwerffen. Nachmals, wann es fertig ist, solches mit seiner Unterschrift, nebenst Beyfügung jahrs undt Tages, bekräftigen. Und also soll es auch gehalten werden, wenn Theriac und Mythridat exhibiret wirdt, woselbstn aber alle Phisici Ordinarii zu erscheinen sollen schuldig sein.
 5. Keiner der Physicorum Ordinarium soll ohne Erlaubniß über Nacht aus der Stadt bleiben, sondern sie sollen allemahl ihre vorhabende Reise dem Herrn Praesidenten anmelden, und nachmals selbst forderlich sich wiederum anheim verfügen.
 6. Deßgleichen sollen sie in Sterbens=Läufften bey der Stadt Fuß halten, und ohne sonderbare Vergünstigung und erhebliche Ursache nicht ausweichen; doch sollen sie nicht verbunden, zu dieser Zeit in den Häusern bey allen Krancken und Inficirten persönlich zu erscheinen, sondern nachdem sie sich hierzu qualificiret werden befinden, werden sie die Patienten [s. 93] entweder in Person freywillig oder auf eingenommenen gnugsamen Bericht von Hauß aus mit treuem Rath beyspringen.
4. Wan in den Apotheken Composita, welche zum Gebrauch hingezet werden, zu dispensiren sein, soll einer der H[er]r[e]n ordinarium, der vom Apothekern hierzu erbeten wirdt, die ingredientia derselben Compositorum und derer würde woll examiniren, was tüchtig ist approbiren und hingegen das unnutze verwerffen. Nachmals wen es fertig ist, solches mit seiner Unterschrift nebenst befügung jahrs undt tages, bekräftigen. Und also soll es auch [k. 85] gehalten werden, wen der Theriac und Mythridat exhibiret und dispensiret wirdt, woselbstn aber alle Phisici ordinarij zu erscheinen sollen schuldig sein.
 5. Keiner der Physicorum ordinarium soll ohne erlaubnus über nacht aus der Stadt bleiben, sondern sie sollen allemahl ihre vorhabende reise dem H[errn] Praesidenten anmelden und nachmals selbst forderlich sich wiederum anheim verfügen.
 6. Deßgleichen sollen sie in Sterbensleufften bey der Stadt fuß halten, und ohne sonderbare vergunstigung und erhebliche ursache nicht aufweichen :/ Doch sollen sie nicht verbunden sein zu dieser Zeit in den heusen bey allen krancken und inficirten persönlich zu erscheinen, sondern nachdem sie sich hierzu qualificiret werden befinden, werden sie die Patienten entweder in person freywillig, oder auf eingenommenen gnugsamen Bericht von Hauß aus mit treuem raht beyspringen.

^c7. Die Medici und Doctores promoti, die bißhero alhir in dieser Stadt sich aufgehalten, und genugsam bekannt sein, die mögen ferner [k. 86] in Ihrer praxi fortfahren, jedoch daß sie sich dieser Unser Ordnung in allen bequemem, die New ankommenden aber die alhier zu practiciren gemeinet, die sollen sich hinführo zu forder beÿ Unsern verordneten Visitatoren oder so genandten ApothekerHerrn und den Physicis ordinariÿs anmelden, ihrer promotion oder studirens gute testimonia vorlegen, umb erlaubnus der practic ansuchen, auch ein^d dieser Unserer Ordnung nachzuleben versprechen und ohne solche vergünstigung Ihre Kunst eigenes wollgefällens zu uben sich nicht unterfangen. Deßsen soll auch ein solcher new ankommenden Practicus schuldig sein für solche vergünstigung zum wenigsten ein Jahr lang, die Hospitalien dieser Stadt sonderlich das Pockenhaus fleißig zu besuchen, umb der arthemuth daselbsten mit treuen raht beyzuspringen^e.

7. ^e8. Alle Medici in gemein^e Sie^f sollen auch^g einem jeden, der beÿ Ihnen raht suchet, trewlich und nach Ihrem besten vermögen umb billige vergeltung, auch den Armen umb Christilicher Liebe und Gottes willen rahten und helfen, [k. 87] und hierinnen nichts, was der Patienten notdurfft erfordert, an ihnen erwinden lassen.

8. 9.^h Mit verfertigung der Recepten sollⁱen Sieⁱ sich^j ein jeder Medicus dieserⁱ Unser neuen revision Ordnung gemes verhalten; Sie sollen aber alle Ihre Recepte in die verordnete Apotheken, in einer jeden, in welcher es den Patienten geliebet, verschreiben, keines weges aber bey Krämern oder sonst verderbenen Apothekern anfertigen lassen.

7. Sie sollen auch einem Jeden, der bey Ihnen Rath suchet, treulich und nach ihrem besten Vermögens umb billige Vergeltung, auch den Armen umb Christiliche Liebe und Gottes willen rathen und helfen, und hierinnen nichts, was der Patienten Notdurfft erfordert, an Ihnen erwinden lassen.

8. Mit Verfertigung der Recepten, sollen Sie sich unser neuen Revision-Ordnung gemäß verhalten; Sie sollen aber alle ihre Recepte in die verordnete Apothecken, in einer jeden, in welcher es den Patienten geliebet, verschreiben, keines weges aber bey Krämern oder sonst verderbenen Apotheckern anfertigen lassen.

9. 10.^k So sollen sie auch nicht die medicamenta selbst verfertigen, umb dieselbige zu^l dispensiren oder zu verkauffen, hetten sie aber privatas compositiones (mit welchen sie für andere gebrauchliche remedia etwas besonders undt beßers damit auszurichten verhoffen) mögen sie dieselbe in den Apotheken bereiten und zum gebrauch asserviren lassen, aber nicht mehr alß sie ohngefährlich zu verschreiben gedendenck, damit den Apothekern hieraus kein schade entstehen mögen. ß

^m-ß. Heate aber jemand unter ihnen ein besond[er] Secretu[m], welches er in die Apotheken nicht com[m]uniciren wolte mit dem würde können in diesem fall dispensiret werden.^m

10. 11.ⁿ So wie es ruhmlich, wen Medici und Apothe[ke. 88]ker freuntliche correspondentz halten, so soll doch solche also bewandt sein, damit solche niemandt nachtheilig seyn, und daß dannhero °die Medici nicht° Sie^p solten unsern verordneten Apotheker Herren °und Physicis ordinarijs^r offenbaren, wan sie entweder an der Person des Apothekers, so viel sein Ambt betrifft, oder an den material[en] ichtwas mangel verspüret würde, vielweniger soll Ihnen frey sein, einigen heimlichen verstandt, auf gewin mit den Apothekern zu haben.

^s12.^r In der Medicorum praxin sollen sich nicht einmengen die Alchymisten, Barbitrer, Bruch und Steinschneider, Oculisten, Quacksalber, Alte Vetteln und dergleichen, sondern ein jeder soll beÿ seiner profession verbleiben. Imgleichen die Empirici und VersuchArzte, so entweder gar nichts studiret, oder aber ob sie

9. Sollen sie auch nicht die Medicamenta selbst verfertigen, umb dieselbige zu dispensiren oder zu verkauffen, hätten sie aber privatas compositiones /: mit welchen sie für andere gebrauchliche remedia etwas besonders und beßers damit auszurichten verhoffen :/ mögen sie dieselbe in den Apotheken bereiten, und zum Gebrauch asserviren lassen, aber nicht mehr, als Sie ohngefährlich zu verschreiben gedendenck, damit den Apothekern hieraus kein Schaden entstehen mögen. Hätte aber Jemand unter Ihnen ein besonder Secretum, welches er in die Apothecken nicht communiciren wollte, mit dem würde können in diesem Fall dispensiret werden.

10. So wie es rühmlich, wenn Medici und Apotheker freuntliche Correspondentz halten, so soll doch solche also bewandt sezn, damit solche Niemand nachtheilig seyn, und daß dannhero sie nicht sollten unsern verordneten Apotheker=Herren offenbaren, wann sie entweder an der Person des Apothekers, so viel sein Ambt betrifft, oder an den Materialien ichtwas Mangel verspüret würde, vielweniger soll Ihnen frey seyn, einigen heimlichen Verstandt, auf Gewinn mit den Apothekern zu haben.

woll etlicher maßen die artes Liberales und Linguas begriffen, doch in studio medico kein fundament haben, noch methodum curandi verstehen, sondern sich nur mit allerley aufgekleubeten Recepten behelffen, sollen nicht promiscue [k. 89] ^u zu practiciren befugt sein, es were dan, daß sie von Unß ex speciali indultu und zwar nur in gewiesßen particularibus affectibus auf gutachten der Physicorum ordinariorum erlaubnus hetten. ^{-u-s}

^wSo wird ^w Endlich soll^k auch ein jedweder unter^v ihnen ^zschuldig sein ^z diese Unsere Ordnung eigenhändig zu^{ra} unterschreiben. Cassa[XXX]^{ab} ^{ac}Actum in freq[u]e[n]ti Senatu. die 29. July. Anno 1661. Praesentib[us].

Magnificis et Nobilissimis

Dn: Dn. Nicolao a Bodeck¹, ^{ad}Burgge: Reg:^{ad}

Georgio a Bömell Praeside.²

Adriano de Linde Vice Praes:³

Nathanaele Schmieden Praes:⁴

^{ac}Clemente Cölmer⁵

Joanne Wahl⁶

Joachimo Sch[r]jader⁷.

Joanne Ferber⁸

Daniele Hein⁹

Daniele Schlieff¹⁰.

Gabriele Kraahansen¹¹.

Gabriele Borckman¹²

Johanne Hecker. ^{ae}13 Conss:^{ac}

Endlich, so wird auch ein jedweder unter Ihnen diese unsere Ordnung eigenhändig unterschreiben. Actum¹⁴ Senatu die 29. July. Anno 1661.

^{as}Ephraim Philipp Blech. Dr. et Prof.^{al5}

a^a-^a podpis Blecha

- a^a-^a dopisek na marginesie
b^b-^b fragment skreślony
c^c-^c fragment ujęty w klamrę (po lewej stronie tekstu); fragment nieobecny w późniejszych przekazach
d wyraz skreślony
e^e-^e fragment skreślony
f wyraz nadpisany
g wyraz nadpisany
h cyfra skreślona
iⁱ-ⁱ fragment nadpisany
j^j-^j fragment skreślony
k cyfra skreślona
l wyraz nieczytelny (uszkodzenie papieru)
m^m-^m fragment dopisany na marginesie (po lewej stronie tekstu)
o^o-^o fragment skreślony
p wyraz nadpisany
r^r-^r fragment skreślony
s^s-^s fragment nieobecny w późniejszych przekazach
t cyfra skreślona
u^u-^u fragment ujęty w klamrę (po lewej stronie tekstu)
w^w-^w fragment skreślony
x wyraz skreślony
y wyraz skreślony
z^z-^z fragment skreślony
aa przedrostek skreślony

^{ab} wyraz dopisany na marginesie (po lewej stronie tekstu)

^{ae-ac} fragment ujęty w kłamrę (po lewej stronie tekstu)

^{ad-ad} fragment podkreślony

^{ae-ac} fragment ujęty w kłamrę (po prawej stronie tekstu)

- 1 Ławnik w latach 1637–1642, rajca od 1643 do 1663 r., burmistrz w latach 1664–1676, burgrabia w latach 1661 i 1670, zm. 2 lipca 1676 r. W przyp. 2–15 wszystkie informacje na podstawie J. Zdreńka, *Urzędnicy...*, t. 1, *passim*. Krótkie informacje biograficzne na temat osób pisanych pod aktem osób można znaleźć w: idem, *Urzędnicy...*, t. 2, *passim*.
- 2 Ławnik w latach 1645–1646, rajca w latach 1647–1654, burmistrz w latach 1655–1676, zm. 11 maja 1663 r.
- 3 Ławnik w latach 1634–1638, rajca w latach 1639–1644, burmistrz w latach 1645–1682, burgrabia w latach 1644, 1649, 1655, 1659, 1664, 1668, 1672 i 1679, zm. 7 kwietnia 1682 r.
- 4 Ławnik w latach 1631–1633, rajca w latach 1634–1654, burmistrz w latach 1655–1663, burgrabia w latach 1643, 1648 i 1658, zm. 11 maja 1663 r.
- 5 Ławnik w latach 1639–1642, rajca w latach 1642–1665, burgrabia w latach 1647, 1652 i 1660, zm. 18 listopada 1665 r.
- 6 Ławnik w latach 1643–1645, rajca w latach 1646–1672, burgrabia w 1666 r., zm. 30 marca 1672 r.
- 7 Ławnik w latach 1646–1653, rajca w latach 1654–1662, zm. 17 maja 1662 r.
- 8 Ławnik w latach 1635–1654, rajca w latach 1655–1663, w 1658 r. sędzia Prawego Miasta, zm. 1 stycznia 1664 r.
- 9 Ławnik w latach 1645–1654, rajca w latach 1655–1662, burgrabia w 1662 r., zm. 23 października 1662 r.
- ¹⁰ Ławnik w latach 1647–1654, rajca w latach 1655–1677, zm. 12 maja 1667 r.
- ¹¹ Najprawdopodobniej Gabriel Krumhausen: ławnik w latach 1652–1654, rajca w latach 1655–1665, burgrabia w latach 1665 i 1669, zm. 9 kwietnia 1685 r.
- ¹² Ławnik w latach 1653–1656, rajca w latach 1657–1667, sędzia Prawego Miasta w 1662 r., zm. 14 marca 1668 r.
- ¹³ Najprawdopodobniej Johann Hecker jr; ławnik w latach 1654–1675, zm. 27 sierpnia 1675 r.
- ¹⁴ W przekazie PAN BG, MS 703, k. 95: „Actum in freq[ue]nti Senatu. die 29. July. NB. Hievon ist 19. Julii 1709. dem Herrn D. Steinhardt, als Physico Tertio, von dem Hrn. Praesidenten eine Abschriftt gegeben werden. / Hievon ist den 20. Decembr. 1729. dem Herrn D. George Remus als Physico Secundo, von dem Hrn Praesidenten Sr. Herrl eine abschriftt gegeben worden. / Hievon ist den 19. Decembr. 1736. dem Herrn D. Johann Adam Kulmus als Physico Secundo, von dem Hrn Praesidenten Sr. Herrl eine abschriftt gegeben worden. / Hievon ist d. ... Septembr. 1745. dem Herrn D. Johann Ernst Kulmus als Physico Secundo, von dem Hrn Praesidenten Sr. Herrl eine abschriftt gegeben worden?”.
- ¹⁵ W przekazie z 1769 r. APG, AmG, sygn. 300, 93/44, s. 82, własnoręczny podpis Krügera: „Ephraim Küger. / Med. Doct. / Dantzig d. 16 novbr. 1769”. W przekazie z 1780 r. (ibidem, s. 78) własnoręczny podpis Lampego: „Philipp. Adolph. Lampe. Dr. / im Decembr: 1780”.

Aneks nr 2

Okoliczności ustanowienia honorowego tytułu fizyka-emeryta i zabronienia prowadzenia lekarzom miejskim aptek prywatnych

Źródło: APG, AmG, 300, R/O, 11, s. 349–350.

Demnach Hr. Otto Diederich Voegeding Medic. Doctor und *Physicus ordinarius* bey E. Rath eingekommen, seine jetzige schwere Kranckheit und aus derselben zu besorgende LeibesUnvermögenheit zu vernehmen gegeben, dabey Ansuchung gethan, daß ein Rath in Erwegung deßen und zur Erleichterung seiner bisheriger Häuffigen Verrichtungen, der zum Physicat gehöriger und bishero von ihm nach Möglichkeit verwalteter *functionum publicarum*, denen Er auch gewöhnliche Deputat von der Cämmerey mit annectiret, zu überheben geruchen möchte, als hat E Rath solchem desiderio des Hrn. Doctoris in so weit zu deferiren nicht entübriget frey wollen, daß nehmlich E. Rath hiemit vorerwehnten H. Doctorem aller und jeder zum Physicat gehöriger und von ihm rühmlichst verwalteter *functionum publicarum* völlig entbinden und selbte erlaßen thut, übrigen ihn *pro merito* krafft dieses declarirende, dergestalt und also, daß er nach wie vor des Titels praecedent und übrigen ihm als Physico bishero zugestanderer Freyheiten und privilegien per omnia ins künfftige als Physicus emeritus zu genießen haben, danebenst auch das gewöhnliche Deputat ferner von der Cammerey zu heben allerwege berechiger seyn solle. Actu d. 11. Nov. 1693 /: Nachdem E. Rath dem D. Otto Dietrich Voegeding Medicinæ Doctorem et *Physicorum ordinarium* der bishero von ihn als *Physico* rühmlichst verwalteter *Functionum publicarum* auch sein verlangen überhoben, und Ihn *pro Physico merito* declariret, dennenhero ferner bedacht gewesen, dem H. D. Israel Conrad jemanden *in hisce functionibus* zu adjungiren, und zu solchem Ende die *Instructio* E. Rath auf H. D. Christian Gottwaldt in soweit gefallen, daß wenn derselbe seine privat Apotheque, wozu ihn anderer *rationum* zugeschweigen, die den H. Physicis vorgeschriebene Ordinance verbinden würde, zu schliessen und gänzlich abzuschaffen sich erkläret haben wird, E. Rath ihm den *Physicatum* aufzutragen schliesig

werden dürffen. Als hat E. Rath dem H. Praesidenten S. Herrl. committiret mit obgedachten Herrn D. Gottwaldt desfalls zu werden, Ihm es Raths unter vorerwahrter Condition auf ihn gerichtetes Absehen zu vernehmen, zu geben, darüber seine Erklärung anzuhören, und davon E. Rath *relation* abzustatten, da dann ein Rath die Sache zum Schlusse willkommen laßen. 11 Nov. 1693 ./ Demnach der H. Praesident S Herrl. Rath vorgetragen, welcher Gestalt, nachdem Er vermöge des den dieses bestandenen Schlusses mit Herrn D. Christian Gottwald zu reden Gelegenheit genommen, und ihm E. Raths intention zu vernehmen gegeben, besagter H. D. Gottwaldt darauf so wie gegenst E. Rath deßen wolgemeinter hoher *inclination* halberfreundlichst sich bedancket, also auch nach gutem Vorbedacht sich ferner dahin erkläret habe, daß er bey *conferirung* des Physicats seiner privat Apotheque innerhalb vier wochen sich gänztlich entschlagen, wolle: als will E. Rath nunmehr obgemeldten H. D. Christian Gottwald zum Physico dieser Stadt Krafft dieses benenent und constituiret haben, dergestalt daß derselbe nebenst dem Herrn D. Israel Conrad die ad Physicatum gehörige *functiones publicas*, als von welchen, der jüngsthin *pro Physico emerito* declarirt H. Otto Diederich Vogeding durch E. Rathschluss gänztlich eximiret werden, zu verwalten, hingegen derer Herren Physicis competirenden Rechten kund Freyheiten, völlig zu geniessen, danebenst auch das desfalls verordnete gewöhnliche *honorarium* dieser Cammerey zu empfangen haben soll, jeden noch solches alles unter obigen nachmalige bedinge, daß mehrgemeldter H. Doctor innerhalb obangeregter vierwochentliche Friest von dato anzurechnen, seine privat Apotheque und was derselben anhängig, völlig und gänztlich abschaffen.

Aneks nr 3

Rozdział pierwszy *Medicinal-Ordnung* E. E. Raths der Stadt Dantzig z 23 kwietnia 1703 r. poświęcony zobowiązaniom oraz prawom fizyków miejskich i medyków praktyków

Źródło: APG, AmG, 300, 93/44, s. 172–177 (wklejka).

Cap. I. Von den Physicis und andern Medicis.

[Welche Medici allhier zu practiciren befugt]. I. Wer allhier in der Stadt /
/ und derselben Jurisdiction, Praxin Medicam zu treiben gemeint ist /
/ soll sich zuförderst bey dem Herrn Praesidenten der Stadt anmelden / und
umb Erlaubniß der Practic geziehend anhalten / welcher Ihn dann, auff
E. Rahts Gutfinden / an die Apothecker Herren verweisen wird / damit er
bey Selbigen mit Zuziehung derer Physicorum Ordinariorum und ein oder
zweyer in Praxi wohl versirter anderer Medicorum, so wol seiner auf Uni-
versitäten rühmlich geführten und absolvirten studien und promotion we-
gen gute und beglaubte Testimonia beybringe / als auch mit denen Physicis
sich in einen discursum Medicum einlasse / und solcher gestalt seine Person
legitimire: Wann dieses geschehen / wird ihm E. Rath / nach Befinden /
/ die Freyheit zu practiciren dergestalt vergönnen / daß er dieser Ordnung
seines theiles nachzuleben / anbey auch vor solche Vergönstigung / so lange
er der Jüngste verbleibet /die Hospitäle dieser Stadt / sonderlich das Pok-
ken= und Spend=Hauß fleißig zu besuchen / und der Armuth daselbst mit
treuem Raht beyzuspringen / mit gegebener Handpflicht verspreche. Wer
sich ohne diese Vergönstigung die Artzney=Kunst zu exerciren hinkünfftig
unternimbt / wird solches jedesmahl mit 30. Fl. zu verbüssen haben.

[Visitation der Apothecken.] II. Die Physici dieser Stadt / welche ihm
E. Raht nach eigenem Gefallen zu bestellen vorbehält / so wie sie nebst
denen aus Mittel E. Rahts verordneten Provisoribus Sanitatis alles in der

Stadt / was zur Leibes gesundheit zuträglich / mit Fleiß zu erwegen / und die Nothdurfft / der Gebühr nach / an behörendem Ohrte anzubringen haben; Also werden sie sich auch äusserst angelegen seyn lassen / in Beyseyn der verordneten Apothecker=Herren / welchen dennoch frey bleibet / / auch sonst jemand von den andern Medicis mit dazu zuziehen / oder da die Physici ehehafft / oder über Verhoffen mit der visitation säumig seyn solten / auch ohne dieselbe durch andere Medicos solche zu verrichten / / alle Jahre zwey / oder zum minsten einmahl die Apothecken zu visitiren / / und dasjenige / so untüchtig ist / ohne allen Scheu und respect abzuschaffen; dajegenst die Apothecker / daß sie sich mit tüchtiger Wahre versorgen / / und richtig Gewicht und Maaß halten / ernstlich anzuweisen.

[Wie Medici sich gegen die Apothecker zu betragen haben)] III. Indessen bleibt denen andern Medicis hiemit unbenommen / da sie entweder an den Persohnen der Apothecker / so viel ihr Ambt betrifft / oder an den materialen ichtwas Mangel spühren / selbigen mit gebührender Bescheidenheit den Apotheckern anzuzeigen / und zur Besserung anzumahnen / doch an andern Ohrten sie nicht zu verkleinern / noch ihnen aus Neyd oder andern affecten Schaden zu thun; So aber dieses nichts verschlagen solte / alsdann solches denen Apothecker=Herren und Physicis zu offenbahnen / damit dieselbe hierinnen behörende Wandelung schaffen mögen.

[Medicorum und Apothecker Collusion verboten.] IV. Und ob wohl billig und löblich ist / daß die Physici und andere Medici mit allen Apotheckern dieser Stadt in freundlicher correspondence stehen / so sol ihnen doch hie mit gäntzlich untersaget seyn / einige collusion oder heimlichen Verstand auff Gewinn mit den Apotheckern zu halten / sondern sollen einem jeden Patienten frey stellen / seines Gefallens einen oder den andern Apothecker zu brauchen / so fern dieselbigte anderst / wie sich gebühret / gleichmäßig mit guten materialien versehen / und gleicher Freiß bez ihnen verspühret wird: Solte hiewider gehandelt / und einige collusion offenbahr werden / / sol so wohl der Medicus, als Apothecker das erstmahl mit 30. Fl. das anderemahl mit doppelter / und so ferner mit allemahl verdoppelter Straffe / / ein jeder von ihnen angesehen werden.

[Physici werden über Nacht nicht aus der Stadt bleiben.] V. Die Physici werden ohne Erlaubniß über Nacht aus der Stadt nicht bleiben / sondern allemahl ihre vorhabende Reise den Hn. Praesidenten anmelden / und selbst forderlich sich wiederum anheim verfügen.

[Medicorum Verhalten zu Pest-Zeiten.] VI. Faß Pest- und andere Sterbens-Läuffte / so Gott gnädiglich abwende / einfallen solten / werden die hieselbst recipirte Medici, sie seynd Physici oder nicht / bey der Stadt Fuß halten / und ohne sonderbahre Vergünstigung nicht ausweichen / bey Verlust der ihnen vergönneten Praxi; Doch sollen sie nicht eben verbunden seyn / / zu solcher Zeit zu den inficirten in die Häuser zu gehen / sondern können denen / die es bedürfftig / auf eingenommenen gnugsahmen Bericht / auch von Hauß aus / mit zulänglichem Raht und nöthigen Verordnungen an die Hand gehen; Wie sich dann E. Raht nach dem Beyspiel voriger Zeiten in solchem Fall vorbehält / einen eigenen Pest-Medicum zu constituiren / / welcher auch in Persohn denen Patienten zur Hand seyn möge.

[Medici mögen nicht selber dispensiren.] VII. So wie es einem rechtschaffenen Medico nicht anstehet / sich ausser dem Nothfall mit den gemeinen praeparationibus Pharmaceuticis zu mesliren / und damit den Apothekern Abbruch zu thun; Also werden ihnen hiemit alle Officinalia, Usualia und Vulgaria zu machen und auszugeben gänzlich untersaget / und dieselben hergegen gehalten seyn / alle ihre Recepta, sie seyñ vor hiesige Bürger und Einwohner / oder Frembde / in den verordneten Apotheken / und zwar in welcher es den Patienten selbst beliebt / zu verschreiben / bey Straff 30. Fl. so oft hie wieder gehandelt wird.

[Specifica in die Apotheken zu geben.] VIII. Dafern aber ein und ander geheimes Medicament, das in den Apotheken nicht befindlich / und wozu die Leute schon gewöhnet / diesem oder jenem Medico kund seyñ möchte / / womit sie ihren Nechsten besser / als mit den gemeinen Officinalibus zu dienen verhoffeten / werden sie solches um einen billigen Preiß denen Apothekern / welche es verlangen / doch in gemäßiger quantität / und vor baare Zahlung / zu überlassen befugt seyn; Jedoch daß sie darüber keines unanständlichen / gewinsüchtigen / und denen Patienten und Apothekern

schädlichen Eigennutzes sich schuldig machen / noch auch die Apotheker sich unterstehen / solche Medicamenta zu verfälschen / oder wann sie verbrauchet quid pro quo zu geben / bey unvermeidlicher Beahntung.

[Medicorum Belohnung.] IX. Bertreffende die Belohnung der Medicorum vielfältigen Mühe und Sorgfalt bey den Krancken / so fällt es schwer / hierinnen etwas gewisses zu determiniren, bevorab da so wohl das Vermögen der Leute ungleich / als auch die Kranckheiten unterschiedlich / und / nachdem die Gefahr derselben / also auch bey einer mehr Fleiß / als der andern gebrauchet werden muß / so dann es auch billig / daß derjenige / so des Nahctts zum Patienten gefordert wird / deßfals reichlicher / als sonst angesehen werde; Diesem nach wil zwar E. Raht vor diese Zeit hierinnen nicht festes setzen; Lebet aber dennoch der Hoffnung / es werde ein jeder / der seiner Gesundheit wegen des Medici Raht und Hülffe sich bedienet / der ihm obliegenden Danckbarkeit und schuldigen Vergeltung / von selbst sich zu bescheiden wissen / und nach oberwähnten Umständen den Medicum zu remuneriren unvergessen seyn; Wiedrigenfals aber / und da deßwegen Zwistigkeiten entstehen sollten / will E. Raht hiemit dem Richterl. Ampte committiret haben / die Belohnung des Medici nach Bewandtniß der Sachen in behörende consideration zu ziehen / und ex aequo & bono zu determiniren / auch demselbigen / zu dem / was befunden wird / schleunig und sine ambagibus zu verhelffen; Indessen wird auch ein gewissenhafter Medicus nicht unterlassen / bey armen Leuten / welche ganz keine Mittel haben / die von ihm erforderte Liebe genau zu beobachten / und ihnen seinen Raht un[d] Hülffe / auch ohne Entgelt nicht zu versagen.

[Medicorum Vorzug in Concursu Creditorum] X. Ubrigens damit die Physici und Medici bey Absterben der Patienten in Entstehung freywilliger Bezahlung desto mehr gesichert seyn mögen; Also sollen dieselbe in concursu Creditorum so wie bißhero / also ferner / in behörige praeference gezogen werden.